

Edward Schiller cikke: Die Rosenberg (321—340. l.) nem illik tudományos munkába. A szóban forgó épületet, amely középkori várat utánoz, a szerző építtette Linzben a század elején. Miután elmondja rövid építéstörténetét, előadja, hogy ő tizenkét évi birtoklás után eladni kényszerült, majd mint valami múlt századbéli romantikus ponyva, megírja, hogy minden újabb birtokosát azóta szerencsétlenség érte. Kár volt a szerkesztőségnek a színvonalas kötetben ezt a cikket lehozni!

A kisebb közlemények rovat cikkei között találunk publikációt egy római feliratos kőről (*Artur Betz* tollából, 341—44. l.), egy XIII. századi linzi vámjegyzék ismertetését és közlését (*Fritz Eheim* adta ki, 350—61. l.) és néhány egyéb kisebb jelentőségű adatot. A Miscellanea rovatról ismertetésünk elején szözlöttünk.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Linz város történeti évkönyve, habár erősen vegyes értékű tanulmányokat tartalmaz, mégis hozzájárul a várostörténeti kutatások elősegítéséhez.

Kubinyi András

Isztorija Moszkvi, Tom II. Period feodalizma XVIII. v. (Moszkva története, II. kötet. A feudalizmus korszaka, XVII. század,) Moszkva 1953, 744 l. Tom III. **Period razlozsenija kreposztnovosztroja** (III. kötet. A jobbágyi rend felbomlásának korszaka) Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SzSzsZR, Moszkva 1954, 871 l.

A fenti címen hat kötetben megjelentetett mű első kötetének ismertetése (lásd a Tanulmányok Budapest múltjából XII. kötetét) során beszéltünk az egész kiadvány felépítéséről, az egyes kötetek periodizálásáról. Az alábbiakban két kötetnek, a XVIII. századot és a XIX. század első felét tárgyaló második és harmadik kötetnek rövid, elsősorban a felvetett és megoldott problémákra figyelemmel levő, tehát nem annyira az adatszerűséget, mint a szerzők nézőpontjait jellemző ismertetését igyekszünk adni.

A második kötet tartalmilag az alábbi módon épül fel. I. Moszkva a XVII. század végén és a XVIII. század első negyedében. 1. A város gazdasági élete. Ezen a fejezeten belül a moszkvai kis- és nagyipart, valamint a kereskedelmet tárgyalják a szerzők. 2. A lakosság és a terület. Itt ismertetik a város helyrajzát is, az egyes városrészek fejlődését, beépítettségét és egyéb településföldrajzi sajátosságait. 3. Moszkva társadalmi-politikai élete. 4. A város kormányzata és berendezései. Az utóbbiban a lakosság érdekeit szolgáló létesítményeket, mint például a tűzvédelmi felszereléseket, utcák kövezését, köztisztasági intézkedéseket, egészségügyi berendezéseket tárgyalja a szerző. 5. Moszkva kultúrája. Itt a népművelés és tudomány, az irodalom, az anyagi kultúra, az építészet, a festészet és képzőművészet fejlődését vázolják.

II. Moszkva 1725 és 1800 között. 1. Moszkva gazdasági élete. Ez a fejezet két részre tagolódik. Az első a kisipar és a manufaktúra, a második a kereskedelem fejlődésével foglalkozik. 2. A város területe és lakossága. E korszakban nagyobb változások következtek be a lakosság összetételében, hiszen a gazdasági fejlődés, elsősorban a manufaktúrák kialakulása számos iparral foglalkozót vonzott a városba. 3. Az osztályharc, Moszkva politikai élete és a társadalmi eszmék. 4. A város kormányzata és gazdálkodása. 5. A népművelés, tudomány és az anyagi kultúra. Mint a korábbi korszakkal foglalkozó, hasonló tárgyú fejezetben, itt is a népművelés, a tudomány és technika, az irodalom és az anyagi kultúra kérdéseiről olvashatunk. Külön fejezet, a 6. tárgyalja Moszkva művészetét, a színházat, a zenét, az építészetet, végül a festészetet, szobrászatot és az iparművészetet.

A kötet szerzői részben azonosak az első kötetével: a szovjet történettudomány kiemelkedő képviselői.

A mű alap gondolata, amely valóban zsinórmértékül szolgált a sok szerző számára és egységes arculatot ad a munkájuknak, az, hogy Moszkva, amely a korábbi századokban az egységes orosz állam megalakulásának alapja és kezdeményezője volt, az ország politikai, gazdasági és kulturális fejlődésében élenjáró szerepet vitt a továbbiakban is. Arra törekedtek, hogy sohase vonatkoztassák el — a részletkérdések vizsgálata során sem — Moszkva történetét az orosz nép és állam történetétől, mindig ez a kölcsönös összefüggés a szemlélet alapja.

A XVIII. századi Moszkva gazdasági életére főleg az jellemző, hogy míg I. Péter cár gazdaságpolitikai tevékenységének eredményeként az Ural vidéke lett a kohóipar, Tula, Pétervár az új cári székhely és Petrozavodszk a hadiipar centruma, Moszkva lett a szövő-, fonó és általában a könnyűipar és maradt továbbra is a szárazföldi kereskedelem központja. A balti tengeri kikötők építése, sőt magának az új fővárosnak, helyesebben cári székvárosnak — mert hiszen a főváros továbbra is Moszkva — megalapítása meg ösztönzőleg hatott Moszkva gazdasági fejlődésére. Ez a város közvetített a tengerpartvidéki empóriumok és a birodalom belseje közt. A XVIII. századra az jellemző — amint ezt Lenin megállapította —, hogy a sok kis helyi piac egy nagy közös országos piaccá koncentrált, ez a jelenség pedig mind az áruforgalom, mind az áruterelés szempontjából nagy jelentőségű. Moszkva természetes központja volt az orosz gazdasági életnek, érthető hát, hogy itt különösen gyors ütemben erősödtek és bővültek az ipari üzemek, kifejlődtek és gyors virágzásnak indultak a munkamegosztáson alapuló manufaktúrák. Ennek tényezői voltak az iparnak és mezőgazdaságnak mind határozottabb különválása, a vidéki munkavállalóknak egyre fokozódó áramlása a nagyvárosba, magának a kormánynak egyre tudatosabb gazdaságpolitikája, és mindenekelőtt s mindezeket összefoglaló formulázásban: a termelőerők minden korábbi korszakhoz képest példátlanul gyors fejlődése.

A manufaktúrák, amelyeknek első példái már a megelőző korszakban, tehát a XVII. század 70-es és 80-as éveiben megjelentek Moszkvában is, a XVIII. században igen nagy jelentőségre emelkedtek. Mint-hogy a munkaerőszükségletet a gazdaságilag viszonylag fejletlen város és a földesúri hatalom alatt álló környező falvak nem tudták ellátni, a moszkvai manufaktúrákban nagy teret kapott a kényszermunka, elsősorban a kincstári üzemekben. Jellemző az oroszországi feudalizmus kíméletlenségére a XVIII. században, hogy még a városi manufaktúrában dolgozó munkást is jobbagyként kezelte; ha önkényesen — vagyis a tulajdonos engedélye nélkül — elmaradt a munkából, szökevényként megbüntették.

Moszkva kereskedelmi gócpont jellege a XVIII. század folyamán még fokozódott: erről tanúskodik a kereskedő-területek számának nagymértékű emelkedése. 1720 körül a moszkvai kereskedők három „gild”-jében összesen csaknem 12 000 kereskedőt írtak össze. A kormányzat (különösen a kereskedelem iránt élesen érdeklődő I. Péter alatt) minden módon támogatta a nagykereskedőket. Érdekes példája ennek az a terv — amely akkor nem jutott el a megvalósításig —, hogy Moszkvát a Volgával összekössék: 1700 körül már megkezdték a nagyarányú földmunkát, de az északi háború megakasztotta a munkát. I. Péternek és munkatársainak nagy tervei csak kétszáz év múltán valósultak meg.

A város — lakóinak lélekszámát tekintve — az országban a legnagyobb település. A belső kerületek házai csaknem kivétel nélkül az egyházi és világi feudális hatalmasságok birtokában vannak, a külső kerületekben azonban a nem-nemesek portáinak tízezrei fekszenek. A város lakosságának legnagyobb része jogtalan zsellér, belőlük kerülnek ki a manufaktúrák kiszolgáltatót robotosai, a közönséges munkát végző „fekete munkások”.

A feudális keretek közt egyre erőteljesebben bontakozik ki a korai kapitalizmus: már a meggazdagodásnak olyan formái is feltűnnek, mint a manufaktúrába tőkével való bekapcsolódás, és ilyenformán az értéktöbblet által a bérmunkások munkáján való élőködés. A város lakóinak nagy többségét kitevő szegénység már ebben a korszakban számos jelét adja elégedetlenségének, a kormányzatnak nem kis gondot jelent fékentartásuk.

A város főleg észak-kelet felé terjeszkedett ebben a korszakban. A Jauza folyó mentén új ipari centrum nőtt ki a földből. Ugyanekkor a város belsejében is nagy változásokat figyelhetünk meg: a kereskedők híres negyede, a Kitajgorod ugyanúgy, mint a Kreml is, elveszti falusias épületeit és megkezdődik a tervszerű városfejlesztés, utak kiegyenesítése, terek szabályozása. Van már városi építész, aki felügyel a városban folyó építkezésekre.

Bár I. Péter áttette birodalma székhelyét az általa alapított tengerparti városba, számos kormányhatóság és egyéb hivatal — köztük a szenátus és néhány kollégium — Moszkvában maradt, vagy ezeknek

legalábbis egy-egy részlege maradt a régi helyén. Ugyanakkor, a XVIII. század elején, számos új hivatal, elsősorban a kereskedelem és ipar szervezésével foglalkozó szerv keletkezett és működött Moszkvában. Itt gyűltek össze a nemesi kongregációk, itt osztották ki a feudális kiűntetéseket a nemeseknek.

A város kormányzását az e korszakban alapított Ratusa — egyúttal a kereskedők önkormányzati szerve — tartotta kézben. A moszkvai magisztrátus mind a városnak, mind a hozzá tartozó körzetnek fóruma, jelentősége a korszakban mindinkább emelkedik.

Az anyagi kultúra területén főleg a gazdagok házatáján figyelhető meg változás, új építkezési módok, új berendezési tárgyak jelennek meg a színen. A szegénységnek legfeljebb azt lehet kiemelni, hogy ebben a korszakban kezdődik az ablakok üvegezése a korábban szokásos halhólyag-borítás helyett. Ez a korszak az orosz építészeti stílus egyik legfényesebb szakasza, az ún. „moszkvai barokk” ekkor jelenik meg és terjed el. A moszkvai híres mesterek és művészek közül sokat elvisznek az új fővárosba, Pétervárra, de azért a város mégsem veszít művészeti jelentőségéből.

Az I. Péter halálával beköszöntő korszak, amelyet a könyv az ezután következő részben tárgyal és amelynek végét a XIX. század fordulójában állapítja meg, a város gazdasági életét a korábban megkezdett irányba viszi tovább. Moszkva a könnyűiparnak, elsősorban a textiliparnak központja és mindinkább és mind teljesebben központja a kereskedelem belső piacának. A manufaktúrák egy része, és nem kis része, a nagykereskedők vállalatává lesz.

A század vége felé azután olyan kapitalisztikus módszerek is elterjedtek, mint az otthon való dolgoztatás. A textilmanufaktúrákban dolgozók számára normákat állapítottak meg, még hozzá igen magasakat, a munkaidő 10—12, de néha 15 óra is volt naponta.

A kereskedők manufaktúra-vállalkozók is lettek, a kereskedelem területén pedig moszkvai vonatkozásban monopóliumot élveztek. A XVIII. század végén már megjelenik a váltó, a kereskedők tehát váltóügyletekkel is gyarapíthatják jövedelmüket. Ezek a kereskedők, valamint a felvásárló alkuszok a későbbi moszkvai burzsoázia ősei.

A város lakossága a század végére 100 000 főre tehető. Valósággal vonzó hatása volt a környék paraszti lakosságára, bár nem mind kerültek kedvezőbb feltételek közé a városban, mint a falun voltak.

A XVIII. századi Moszkvában a korabeli feudális Oroszország társadalmi ellentmondásai igen éles formákban mutatkoztak meg, a kibontakozó új társadalmi formáció, a még csak éppen születő kapitalizmus egyes elemei is igen határozottan jelennek meg, sokkal előbb, mint Oroszország más városaiban. Már előttünk áll a XVIII. század végén a leendő burzsoázia és a leendő proletariátus őse, a vállalkozó, illetve a bérmunkás képében.

A város feltartóztathatatlanul nőtt a század folyamán, semmi külső körülmény, háború vagy nagyobb elemi csapás nem gördített

akadályt ez elé a természetes folyamat elé. Új területeket csatoltak a városhoz. A tervszerű városfejlesztésnek akadálya volt azonban a városban élő nagy számú nemesség ellenállása, amely saját valóságos vagy vélt érdekeit követve és kiváltságos helyzetéből folyó befolyását érvényesítve, szembeszállt sokszor a városi vezetők elgondolásainak megvalósításával. Megjelennek ugyane korszakban a város szélén a jellegzetes ipari városrészek, amelyeknek olyan nagy szerep jutott a következő korszakok munkásmozgalmaiban.

De a munkásmozgalmak kezdetei ebbe a korszakba nyúlnak vissza. A bérmunkások, különösen a jobbágysorba taszítottak, és a manufaktúratulajdonosok közt éles osztályharc folyik az egész korszakon át. Az 1770-es években a nevezetes Pugacsov-felkelés élénk visszhangra talál a Moszkvában élő paraszti eredetű tömegek közt. Ez és a többi XVIII. századi paraszt- és munkásmozgalom kétségtelenül annak a jele, hogy a nyomorba taszított néptömegek nem tudnak belenyugodni a feudális és már-már körvonalalaiban megmutatkozó, születő kapitalista elnyomásba. A kormányzat úgy próbált a számára félelmetes mozgalmakon úrrá lenni, hogy több üzemet kiköltöztetett Moszkvából és megtiltotta új üzemek létesítését, egyidejűleg megerősítette a nemesi-rendőri apparátust, hogy annak fegyveres erejével megakadályozza a Pugacsov-felkeléshez hasonló mozgalmak megismétlődését.

A nemesi és tisztviselői értelmiség néhány haladó gondolkodású képviselője (Novikov és társai) felvették az ideológiai küzdelmet a feudális elnyomó rendszer ellen, és a nyugat-európai felvilágosodás hirdetőinek mintájára elsősorban a műveltség terjesztésével igyekeztek felemelni a népi tömegeket, illetve megváltoztatni a társadalmi viszonyokat. Ez a moszkvai értelmiségi csoport még nem jutott el kortársuk, A. N. Radiscev forradalmi eszméiig, de annak nevezetes könyve (Utazás Pétervártól Moszkváig), amely II. Katalin cárnő szerint veszedelmesebb Pugacsovnál, Moszkvában is népszerű olvasmány volt, és számos ember gondolkodására volt hatással.

Erre a korszakra esik a városi vízvezeték és utcai állandó világítás bevezetése. Ez azonban, minthogy jobbára csak a belső kerületekben készült el, főleg a nemesi-nagykereskedői, tehát jómódú lakosoknak kényelmét szolgálta.

A kultúra, tudomány és technika szempontjából Moszkva maradt az ország centruma, itt alapították az első állami egyetemet, itt volt a legfejlettebb könyv- és újságkiadói tevékenység, a legnagyobb forgalmú könyvkereskedelem.

Moszkva irodalma elválaszthatatlan az orosz irodalomtól, ez a kor — mint nálunk is — az irodalmi nyelv és a nemzeti irodalom újjászületésének kora. Moszkva jelentősége ebben a vonatkozásban felbecsülhetetlen.

*

A mű harmadik kötete a XIX. század első felét tárgyalja, azt a korszakot, amelyet a feudalizmus rendjének felbomlása jellemez. Lényegében három periódusra bontja ezt a korszakot: 1812 előtt, 1812, a honvédő háború éve, és 1812 és 1861 közti szakasz. Az egyes fejezetek vázlata a következő:

1. Moszkva a XIX. század elején (1800—1811). A város általános képe; Moszkva dolgozó lakossága; a kereskedők és a papság; a nemesség, a társadalom hangulata; a város kulturális élete. 2. Moszkva 1812-ben. A város a háború kezdetén; a francia sereg bevonulásának előestéje; a franciák bevonulása Moszkvába; a város égése; a francia sereg szétzúllásának kezdete; a lakosság egy részének kimenekülése, harc a francia hadsereg ellen; a francia sereg elhagyja Moszkvát. 3. Moszkva területe és népessége. A város alaprajza és határai; az 1812. évi égés következményei; Moszkva újjáépítése; a város építéstörténete a 30-as, 40-es években; a lakosság szociális összetétele és mozgalmi. 4. Moszkva ipara. A könyv ezt két szakaszban tárgyalja, 1830-cal választva el a két korszakot egymástól. 5. Moszkva reform előtti munkásai, a munkásosztály kialakulása; a munkások helyzete, végül munkásmozgalmak Moszkvában. 6. A moszkvai kereskedelem. Városon belüli kereskedelem; Moszkva mint a belső piac és a külkereskedelem központja. 7. A moszkvai burzsoázia. A burzsoázia kialakulása; gazdasági igényei és anyagi kultúrája. 8. Moszkva kormányzása és gazdasága. A város kormányzása; jóléti intézmények; egészségvédelem és szegénygondozás. 9. Moszkvai társadalmi mozgalmak 1812 és 1825 közt, a dekabristák. Moszkva mint a dekabristák nevelőanyja; a honvédő háború utáni első évek; az 1817. évi „moszkvai szerződés”, a dekabristák „harci társulata”; a „jóléti szövetség” megalapítása; e szövetség 1821. évi moszkvai kongresszusa; Sz. J. Raics moszkvai társasága; a „bölcseesség barátainak” köre; Moszkva és a dekabristák felkelése. 10. Az 1826—1848 közti évek társadalmi törekvései. Moszkva a dekabristák felkelésének leverése után (1826—1830); társadalmi mozgalmak 1830—1839 közt; a 40-es évek társadalmi mozgalmi. A forradalmi-demokratikus tábor kialakulásának kezdetei és harca az ellenséges irányzatokkal; 11. A népművelés és a tudományos élet. Az elemi oktatás; a középfokú közoktatás; alsó- és középfokú szakoktatás; felsőoktatás, egyetem; tudományos társaságok. 12. Moszkva és az irodalom. A XIX. század kezdete; az 1812-es év; az 1813—1825 közti évek; a húszas évek vége; a harmincas évek; a negyvenes évek. 13. Moszkva és a zene. Zenekultúra a XIX. század elején; paraszti (jobbágy) színházak, zenekarok és kórusok; az 1820—1850-es évek moszkvai zeneszerzői; ugyanezen korszak zenei amatőrrei; a korszak nyilvános hangversenyei; zenei irodalom, M. N. Glinka és Moszkva. 14. A moszkvai színház. Nemesi színházak; nyilvános színházak; a színházügy 1812-ben; a Nagy és a Kis Színház tevékenysége; a Kis Színház és P. Sz. Mocsalov; M. Sz. Scepkin, a nagy színész; V. I. Zsivokinyi és P. M. Szadovszkij moszkvai színészek; a reakció

megerősödésének korszaka ; népi szórakozások. 15. A moszkvai építészet. A város az 1812. évi tűzvészben ; Moszkva újjáépítése a tűzvész után, a város centrumának átépítése, új utcahálózat kialakítása és a középületek építése ; lakóházépítkezések 1812 után ; Moszkva nagy építései a század derekán. 16. Festészet és szobrászat. Moszkvai szobrászat a XIX. század elején ; műgyűjtemények és a festészet sikerei ; a művészképzés kezdetei ; a festők és grafikusok moszkvai iskolája ; a festő- és grafikus-iskola reformjai, a 40-es és 50-es évek realiztikus törekvései ; a művészeti fejlődés fő irányai. 17. Moszkva a krími háború éveiben. A város a háború előestéjén ; a társadalom hangulata a háború elején ; a város részvétele a háborúban ; a háborús kudarcok hatása a társadalom hangulatára ; a társadalomfejlődés növekedése.

A könyv előszavának megállapítása szerint már a XVIII. század második felében megfigyelhető az a jelenség, hogy a termelőerők fejlődésének alapján a feudális rend keretein belül kezd kifermődni a polgári rend. Erről egyébként az eddigiekben nemegyszer volt már szó. A XIX. század első felében ez a folyamat elmélyül és beteljesedik.

A termelőeszközök tulajdonosai gazdaságukban új módszereket és új eszközöket vezetnek be, mindenekelőtt gépeket.

Moszkva a XIX. század elején még alapvetően feudális város, amelyben a kiváltságos nemesség tartja kezében a hatalmat. Ezek a nemesek a városban fényűző palotákban laktak, melyet gazdaság egészített ki. Ővük volt a moszkvai városi igazgatásban is a vezető szerep, sok ezer jobbágy és szabad állapotú munkás dolgozott az ő jólétük érdekében, a nemesség adta meg a város társadalmi és kulturális életének alaphangját. De a korszak folyamán hatalmas, elemi erejű változások következtek be. A manufaktúrák gyarapodtak és erősödtek, a kereskedők és vállalkozók már nemcsak számban múlták felül a városban élő feudális nemességet, hanem a tőke koncentrálódása folytán hamosan vagyonban és — ami ezzel természetesen együtt jár — befolyásban is. Megváltozik a kulturális élet képe, nő az irodalom befolyása és elterjedettsége. Megalakulnak az első tudományos társaságok, új társadalmi eszmék terjednek és egyre kétségtelenebbül, egyre leplezetlenebbül folyik az új és a régi erők harca, mert hiszen a termelőerők és termelési viszonyok összhangja már régen megbomlott.

A napóleoni betörés hatalmas erőkifejtésre készítette az orosz népet, Moszkva volt a honvédő háború szervezésének, a fellángoló orosz patriotizmusnak központja.

Az 1812. évi háború után Moszkva mindinkább veszített nemesi feudális jellegéből és mindinkább ipari-kereskedelmi centrummá lett.

A kereskedelem területén az jellemző, hogy Moszkva nemcsak saját termelvényeivel kereskedett, hanem mint a megelőző korszakban, sőt annál sokkal nagyobb arányokban, tranzító-kereskedelmet bonyolított le. 1812 után egyre határozottabb vonásokat nyert ez a szervezett belkereskedelem, a feudális korszakra jellemző bazárok

(piacok) és heti vagy egyéb meghatározott időkből tartott vásárok mellett egyre több az állandó jellegű áruház, magazin, üzletház, amelyek meghatározott áruk eladására specializálódtak.

A város gazdasági életében végbement hatalmas változások természetesen nem maradtak hatás nélkül a társadalmi rendjére. A nemesség ugyan nagy befolyását továbbra is megtartotta a politikai, gazdasági és kulturális élet területén, de a vezető szerep már régen kicsúszott a kezéből. Moszkva volt éppen az a hely Oroszországban — talán nem is túlzás, ha azt mondjuk, Kelet-Európában —, ahol a tőkés társadalmi rend két alapvető osztálya igen korán és igen éles körvonalakkal megjelent a színpadon.

Tipikusan orosz és kelet-európai jellemvonás az, hogy a manufaktúrák munkásai — bár mint az előzőekben mondtuk, soraikban egyre több a nem jobbágyi, hanem szabad állapotban levő bérmunkás — nem voltak a szó klasszikus értelmében proletárok, mint például a kor angol bérmunkásai. Számos feudális csökevényt hordoztak kondíciójukban, nem voltak abban a helyzetben, hogy teljesen szabadon „szerződhetek” volna munkaadójukkal. Számos szál kötötte még őket a faluhoz, melyből származtak, nyaranta sokan közülük még hazamentek mezei munkát végezni.

A manufaktúrákban és egyéb üzemekben a férfiakon kívül nő- és gyermekmunkásokat is foglalkoztattak; számos példát lehet látni, milyen nehéz és embertelen körülmények között. Helyzetük alig különbözött a korszak falusi jobbágyainak helyzetétől: igen alacsony bér, végtelenül hosszú munkaidő, mindennemű munkásvédelmi berendezés hiánya, ugyanígy saját lakásnak hiánya, végezetül a szinte teljes kiszolgáltatottság a gyárosnak. Helyzetük érteti meg legjobban, hogy egyre gyakrabban tömegesen léptek fel helyzetük javítása érdekében.

A feudális rend befolyása hatott a moszkvai városi önkormányzat területén is. Mint a régi városokban általában, két tanács („duma”) volt itt is, egy szűkebb és egy nagyobb. Gyakorlatilag nem ez a választott testület volt azonban a városon belüli hatalom birtokosa, hanem az állami hatalom ott székelő letéteményese, a főkormányzó, akit az arisztokrácia soraiból választottak ki — persze nem a város polgárai, hanem a cári udvar.

A kulturális élet területén óriási jelentősége volt a moszkvai egyetemnek. A dekabristák felkelésének elfojtása után bekövetkezett önkényuralom korszakában ez az intézmény bátran hirdette a felvilágosodás eszméit.

Az irodalom és művészetek területén korszakunk végén egyre nagyobb teret kap a kritikai realizmus. Jelentékeny hatást gyakorolt az irodalom és a művészetek munkásaira V. G. Belinszkij, a nagy orosz forradalmi demokrata, akinek cikkeit a lelkes moszkvai ifjúság olvasta, eszméit terjesztette. Ugyancsak a kritikai realizmus eszméit hirdette a moszkvai színház is, amelynek nagy mestere A. N. Osztrovszkij, a nálunk is ismert drámaíró.

A kötet zárószavában megállapítja, hogy az 1861. évi ún. jobbágy-reform megteremtette annak a feltételeit, hogy megszűnjék az elavult terménygazdálkodás és uralomra jusson a kapitalizmus. Befejeződött az oroszországi piac megteremtése, véglegesen kialakult a két antagonisztikus osztály, amely a tőkés rendet jellemzi.

Igen érdekesek és tanulságosak a mellékletek közt található térképek. A második kötetben láthatjuk Moszkva 1739. évi, I. Micsurin által rajzolt, és az 1789. évi, I. Marcsenkov-féle térképének, a harmadik kötetben a rajzoló nevének feltüntetése nélküli, 1812. évi térképének faksimiléjét. Ugyanebben a kötetben látható a város XIX. század közepi alaprajzát feltüntető többszínnyomású térkép, amely nem egy egykorú rajznak reprodukciója, hanem a kötet számára most készült tájékoztató jellegű modern térkép. Ez utóbbiban az utcák akkori neve is fel van tüntetve.

Végezetül annyit kívánunk még megjegyezni, hogy a magyar olvasó bizonyos fokú irigykedéssel veszi kézbe ezt a pompás kiadványt, amely a Szovjetunió fővárosának történetét rendkívül alaposan és egyúttal lebilincselően érdekes előadásban tárja elénk. Különösen azt véljük szerencsés megoldásnak, hogy a várostörténetnek nálunk is művelt ágazatain, mint amilyen a helyrajzi, a városgazdálkodási és igazgatási történet, a nálunk kissé háttérbe szorult egyéb stúdiumok is tág teret kaptak benne. Gondolunk elsősorban az anyagi kultúra és életmód történetére, amellyel nálunk mintha csak a muzeológusok foglalkoznának, de a történeti összefoglaló művekből, köztük a tankönyvekből is kizorul. A lakosság különféle osztályainak, illetve csoportjainak életmódja, házának berendezése, öltözet, tápláléka és a többi mind olyan kérdés, amelyet nálunk még viszonylag nem igen vizsgáltak meg, még kevésbé írták meg kutatóink erre vonatkozó vizsgálódásaiknak eredményét. Ugyanilyen mértékben helyeselhető az, hogy az anyagi kultúra történetének problémáin kívül a szellemi kultúra történetével is részletesen foglalkoznak ebben a műben. Nemcsak a művészettörténet, tehát a moszkvai épületek, szobrok, festmények és iparművészeti tárgyak kerültek a szerzők vizsgálódásának körébe, hanem Moszkvában élt vagy a várossal kapcsolatban álló tudósok, zeneszerzők, színészek és a társadalmi élet sok más fontos tényezőjének működését is bevonták tanulmányuk régiójába. A helytörténetnek ezzel is kell foglalkoznia, nemcsak az utcahálózat fejlődésével, vagy a nevezetesebb épületek építéstörténetével.

Összefoglalva: a kiadvány nagy nyeresége a nemzetközi várostörténeti irodalomnak. Kívánatos, hogy tanulságait minél szélesebb körben és minél alaposabban megszívleljük.

Bélay Vilmos

S. Stelling-Michaud, L'université de Bologne et la pénétration des droits romain et canonique en Suisse aux XIIIe et XIVe siècles. E. Droz, Genève 1955, 322 l., 7 tábla, nagy 8r. (Travaux d'humanisme et renaissance XVII.)

Egy 1130 körül keletkezett névtelen költemény a Milanóval szövetséges városok között így sorolja fel Bolognát: „Docta Bononia venit et hoc cum legibus una.” Ha illett ez a jellemzés a lombard alföld déli szélén fekvő városra akkor, amikor az egyetem még csak kibontakozóban volt, még inkább talált rá a XIII. században, amikor egész Európa egyik intellektuális középpontja, pezsgő kereskedelmi és hitelélet fókusza, a társadalmi harcok vér áztatta színhelye lett. Ezért a bolognai jogi oktatásra vonatkozó minden kutatás hozzásegít az észak-itáliai városi élet e sajátos típusának, az egyetemi városnak jobb megismeréséhez. És különösen hasznos az olyan tanulmány, mint amilyet St.-M. genfi professzor (és csendes társaként felesége) közel két évtizedes fáradságos munka eredményeként mutat be, amely a *Memorialia Communis* első 110 kötete alapján gazdag új anyaggal illusztrálja Bologna szellemi kisugárzását az Alpoktól északra, a mai Svájc akkori uralkodó osztályára, s a belőle kinevelődő intellektuális elitre.

A bolognai egyetem eredete régóta intenzíven vizsgált és erősen vitatott kérdés. A kezdet problémájára Párizsnál és Oxfordnál a kolostori és főként a káptalani iskolákból való kialakulás, testületi megizmosodás, *universitas*-szá fejlődés meglehetősen plauzibilis magyarázatként kínálkozik. De Bologna egyetemének eredete laikus, formája — az akkori viszonyokhoz mérten — demokratikus, az egyházi hatóság már csak a kialakult testületre teszi rá a kezét. Más a XIII. századra kibontakozó jogi egyetem jellege is: *universitas scholarium*, a hallgatók közössége a tanárok kirekesztésével! Az eredetkérdésben St.-M. az újabb felfogást követve elveti a régi legendát, melyet a fecsegő Odofredus jogtanár nyomán sokáig hirdettek: a római jog könyveinek (*libri legales*) „átvitelét” Rómából Ravennába, innét pedig Bolognába. A páviai lombard jogiskolát kivéve nem volt számbavehető elődje a bolognai stúdiumnak.

Az írástudás-jogtudás eleinte magánjellegű oktatása a *Digesta* újrefelfedezésével lett Európa ügyévé. Irnerius, alkalomadtán a császár és Matild örgrófnő diplomatája, állítólag az utóbbi kívánságára „újította meg” 1085—1090 közt a bolognai stúdiumot. Munkáját tehetséges tanítványok egész sora folytatta, s a retorikától most már teljesen függetlenné vált jogtanításra a császár is felfigyelt. Barbarossa Frigyes, hogy Bolognát az oda áramló német diákok által gibellin központtá tegye, már 1155-ben megtiltotta a hallgatók elleni represszáliákat, és kimondotta a jogtanulás szabadságát. Három évre rá pedig hálából azért, hogy a „négy doktor”, Irnerius négy vezető tanítványa a roncgiai gyűlésen az itáliai regálé-jogok felsorolásával szolgált neki, kiadta a híres *Habita* authenticát, az alakuló egyetem első kiváltságlevelét. Ez a privilégium lényegében a császár és a jogiskola szövetséglevelé: